

Łódzka statystyka akademicka

Czesław Domański

Alina Jędrzejczak

Łódzka statystyka akademicka

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Łódzka statystyka akademicka

Czesław Domański

Alina Jędrzejczak

Czesław Domański, Alina Jędrzejczak – Uniwersytet Łódzki
Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
Instytut Statystyki i Demografii
Katedra Metod Statystycznych
90-214 Łódź, ul. Rewolucji 1905 roku nr 37/39

RECENZENT

Jerzy Kowaleski

REDAKTOR INICJUJĄCY

Beata Koźniewska

REDAKCJA

Marcin Mach

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

PROJEKT OKŁADKI

AGENT PR

Wojciech Galik

© Copyright by Czesław Domański, Alina Jędrzejczak, Łódź–Kraków 2020

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź–Kraków 2020

© Copyright for this edition by AGENT PR, Łódź–Kraków 2020

Wydanie I. W.09960.20.0.K
Ark. wyd. 9,5; ark. druk. 12,25

ISBN 978-83-8220-255-7
e-ISBN 978-83-8220-256-4
ISBN AGENT PR 978-83-64462-48-1

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. 42 665 58 63

*Światem rządzi raczej
statystyczne prawdopodobieństwo
niż logika.
Ale właśnie to czyni go cudownym*
Gilbert Keith Chesterton (1874–1936)

Spis treści

Wstęp.....	9
Rozdział 1. Statystyka publiczna w Łodzi	13
1.1. Uwagi wstępne	13
1.2. Początki statystyki łódzkiej	17
1.3. Giełda Pieniężna w Łodzi	25
1.4. Statystyka miejska w Łodzi	33
1.5. Pionierzy statystyki miejskiej	42
1.6. Zjazdy statystyków miejskich	73
Rozdział 2. Statystyka w uczelniach wyższych w Łodzi w latach 1921–1939	83
2.1. Uwagi wstępne	83
2.2. Wyższa Szkoła Nauk Społecznych i Ekonomicznych (1924–1928)	84
2.3. Oddział Łódzki Wolnej Wszechnicy Polskiej (1928–1939)	91
2.4. Statystycy łódzcy w okresie II Rzeczypospolitej	97
Rozdział 3. Statystyka w Łódzkim Oddziale Szkoły Głównej Handlowej (1945–1949)	107
3.1. Uwagi wstępne	107
3.2. Przedmioty statystyczne w ŁO SGH	109
3.3. Wykładowcy przedmiotów statystycznych	112
Rozdział 4. Statystyka w Wyższej Szkole Ekonomicznej w Łodzi w latach 1950–1961	125
4.1. Uwagi wstępne	125
4.2. Przedmioty statystyczne i ich wykładowcy	126
4.3. Działalność naukowa Katedry Statystyki	131
4.4. Nauczyciele akademicy statystyki	136

Rozdział 5. Rozwój statystyki w Uniwersytecie Łódzkim	149
5.1. Uwagi wstępne	149
5.2. Początki statystyki w Uniwersytecie Łódzkim na Wydziale Prawno-Ekonomicznym	156
5.3. Katedra Demografii i Statystyki na Wydziale Ekonomicznym	159
5.4. Konferencja Katedr Statystyki w 1958 roku	165
5.5. Statystyka i demografia w Instytucie Ekonometrii i Statystyki	167
5.6. Zakończenie	169
Bibliografia	171
Załącznik 1	175
Załącznik 2	177
Załącznik 3	179
Załącznik 4	181
Załącznik 5	187
Spis tablic i załączników	193
Spis fotografii	195

W 2020 roku Uniwersytet Łódzki będzie obchodzić 75-lecie swego istnienia. W tym roku przypada także 95 rocznica zapoczątkowania tradycji Łodzi akademickiej.

Wszystkie łódzkie uczelnie akademickie przez cały ten okres rozwijały się dynamicznie, a to upoważniło władarzy samorządu łódzkiego do mianowania naszego miasta „Łodzią Akademicką”.

Najistotniejsze wydarzenia związane z rozwojem Łodzi wiążą się z charakterystykami opisowymi i liczbowymi, a to oznacza, że oparte są na statystyce jako dyscyplinie naukowej.

Prześledźmy zatem genezę tej dziedziny wiedzy powszechnie i najczęściej stosowanej w niemal wszystkich obszarach życia społeczno-ekonomicznego, a także w naszej codzienności.

Geneza narodzin dyscypliny naukowej często stanowi wśród specjalistów przedmiot dyskusji, a nawet sporu. Odmienne podejście i koncepcja rodowodu dyscypliny naukowej powodują różne rozwiązania. Formułowane przez określonych autorów propozycje mają na ogół umowny, a tym samym dyskusyjny charakter. Statystyka nie różni się pod tym względem od innych dyscyplin naukowych. Można przyjąć dwa podejścia do rodowodu statystyki. W pierwszym podejściu autorzy wiążą początki nauki statystyki z państwowznawstwem, w drugim upatrują narodzin statystyki w pracach arytmetyków politycznych. Znamienny jest przy tym fakt, że arytmetycy polityczni – w odróżnieniu od państwowznawców – poszukiwali prawidłowości występujących w badaniach zjawisk.

W przypadku przyjęcia koncepcji, według której nauka statystyki wywodzi się z państwowznawstwa, należałoby za jej twórców uznać Giovanniego Botero, Hermanna Conringa, Gottfrieda Achenwalla i innych głównych przedstawicieli statystyki opisowej. Uwzględniając drugą koncepcję, zgodnie z którą statystyka wywodzi się z arytmetyki politycznej, trzeba

jako twórców tej dyscypliny potraktować Johna Graunta, Williama Peety'ego i Edmunda Halley'a.

Jeśliby zaproponować koncepcję statystyki wywodzącej się z państwowznawstwa, wówczas jako pierwszego polskiego statystyka należałoby wymienić autora *Liber beneficiorum* i *Chorografia Królestwa Polskiego* Jana Długosza (1415–1480), a jako dalszych przedstawicieli tej gałęzi wiedzy:

- autora *Traktatu o obojgu Sarmacjach* – Macieja Miechowitę (1457–1525),
- autora *Kroniki wszystkiego świata* i *Kroniki polskiej* – Marcina Bielskiego (1495–575),
- autora *Polonii* – Marcina Kromera (1512–1589),
- autora *Polonia sive status regni Poloniae descriptio* – Szymona Starowolskiego (1588–1656),
- autora *Opisu europejskiej Sarmacji* – Macieja Strykowski (pseud. Osostevitius) (ok. 1547, zmarł przed 1593).

Historycy statystyki określają konkretną datę narodzin tej dyscypliny: jest nią, zgodnie z przyjętą konwencją, data ukazania się książki Graunta *Naturalne i polityczne obserwacje poczynione nad biuletynami śmiertelności*, czyli rok 1662.

Początki statystyki jako dyscypliny naukowej wiążą się z następującymi wydarzeniami:

- spisy ludności,
- publikacje statystyczne,
- zapoczątkowanie literatury statystycznej,
- tworzenie administracji statystycznej,
- wykłady ze statystyki,
- powołanie towarzystw naukowych.

Początki oficjalnej (urzędowej) działalności statystycznej na ziemiach polskich przypadają na okres prac Sejmu Czteroletniego, to jest na lata 1788–1792. Sejm ten zarządził przeprowadzenie w 1789 roku pierwszego ogólnokrajowego spisu ludności połączonego ze spisem dymów, czyli gospodarstw domowych. Wyniki spisu posłużyć miały powzięciu uchwały w sprawie podatku przeznaczanego na pokrycie kosztów utrzymania stałej, stutysięcznej armii. Autorem tablic statystycznych spisu z 1789 roku i statystycznej metody wymiaru podatków na wojsko był poseł hr. Fryderyk Józef Moszyński (1737–1817). Był także promotorem całego przedsięwzięcia spisowego.

W okresie istnienia Księstwa Warszawskiego (1807–1815) odbyły się trzy spisy ludności: w 1808, 1810 i 1812 roku – były to pierwsze powszechne (pełne) spisy ludności.

W celu opracowania materiałów spisowych powołano w 1810 roku Biuro Statystyczne podległe Ministerstwu Spraw Wewnętrznych. Była to pierwsza

centralna państwowa instytucja statystyczna na ziemiach polskich i jedna z pierwszych w Europie.

W Królestwie Polskim (1815–1867) zbieraniem i opracowywaniem danych statystycznych zajmowała się Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych. Wcześniej prowadzone były księgi parafialne obejmujące dane o urodzeniach, związkach małżeńskich i zgonach, które nie zawsze były dokładne.

W Warszawie w 1864 roku powstała Sekcja Statystyczna jako jednostka organizacyjna Magistratu. Do 1876 roku jej głównym zadaniem było przygotowanie materiałów do corocznie wydawanej publikacji pn. *Obzor goroda Warszawy*.

W 1873 roku we Lwowie dla Galicji zostaje utworzone Krajowe Biuro Statystyczne funkcjonujące aż do 1918 roku. W Krakowie Miejskie Biuro Statystyczne powstaje w 1884 roku.

Niezwykłe istotnym okresem w historii polskiej statystyki była druga dekada XX wieku, kiedy w 1912 roku w Krakowie powstało Polskie Towarzystwo Statystyczne, a w roku 1917 w Warszawie utworzono Towarzystwo Ekonomistów i Statystyków Polskich.

W Łodzi w 1898 roku utworzona została Łódzka Giełda Pieniężna, w ramach której powołano Komisję Statystyczną do badania i analizy procesów gospodarczych i społecznych, a w 1917 roku powołano Wydział Statystyczny m. Łodzi.

Łódzka statystyka akademicka swoimi korzeniami sięga pierwszych lat Polski Niepodległej i wiąże się z pierwszym spisem mieszkańców Łodzi w 1918 roku. Drugim niepodważalnym faktem jest wydanie monografii pt. *Statystyka m. Łodzi* (1922), którą opracował Wydział Statystyczny Magistratu pod redakcją dr. Edwarda Grabowskiego. Wcześniej w 1917 roku Edward Grabowski napisał książkę pt. *Podręcznik statystyki*. W 1924 roku została powołana do życia w Łodzi pierwsza uczelnia – Wyższa Szkoła Nauk Ekonomicznych i Społecznych, a potem Instytut Prawa Administracyjnego (1928–1930), Oddział Łódzki Wolnej Wszechnicy Polskiej (1928–1939).

W uczelniach tych były prowadzone wykłady, ćwiczenia i seminaria ze statystyki i demografii. W 1935 roku została powołana Katedra Ekonomii i Statystyki w Oddziale Łódzkim Wolnej Wszechnicy Polskiej, w której wykładowcami byli m.in. Edward Szturm de Sztrem oraz Edward Rosset.

Po II wojnie światowej Edward Rosset utworzył Katedry Statystyki zarówno w Uniwersytecie Łódzkim, jak i Wyższej Szkole Ekonomicznej w Łodzi. Jego doświadczenie i wyjątkowa pasja badawcza miały bezsporny wpływ na powstanie kilku szkół naukowych w Uniwersytecie Łódzkim.

W książce będą prezentowane głównie osiągnięcia dydaktyczne i naukowe z zakresu statystyki i demografii do połowy lat siedemdziesiątych

ubiegłego stulecia, chociaż pewne wątki będą sięgały także kolejnych dziesięcioleci.

W pracy poświęconej rozwojowi łódzkiej statystyki akademickiej wyróżniono 5 części obejmujących statystykę Łodzi końca XIX wieku i osiem dziesięcioleci wieku XX. Pierwszy rozdział wykracza poza klasyczny obszar statystyki akademickiej, w którym dominuje metodologia, ale stanowi źródłowy rodowód (bazę) dla analiz prowadzonych w dowolnej skali przez statystykę akademicką.

Rozdział drugi charakteryzuje łódzką statystykę akademicką w II Rzeczypospolitej, funkcjonującą początkowo w Wyższej Szkole Nauk Społecznych i Ekonomicznych, a następnie w Oddziale Łódzkim Wolnej Wszechnicy Polskiej.

W rozdziale trzecim przedstawimy osiągnięcia akademickie w sferze dydaktyki i badań naukowych w Łódzkim Oddziale Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie w latach 1945–1949.

W 1950 roku została powołana kolejna nowa uczelnia wyższa w Łodzi, a mianowicie Wyższa Szkoła Ekonomiczna. Jej charakterystykę prezentujemy w rozdziale czwartym.

W ostatnim rozdziale omówiliśmy rozwój statystyki i demografii w Uniwersytecie Łódzkim.

12 W tym miejscu składamy serdeczne podziękowania za wnikliwe uwagi recenzentowi prof. dr. hab. Jerzemu Tadeuszowi Kowaleskiemu. Pani mgr inż. Annie Skoneczka dziękujemy za przygotowanie tekstu książki do Wydawnictwa.

Zebrane i opracowane materiały okazały się być bardzo ciekawe i wyjątkowo bogate w treści, stąd zamierzamy przygotować nową pracę poświęconą Katedrom Statystyki i Demografii w Uniwersytecie Łódzkim z okazji ich diamentowego jubileuszu.

Autorzy

Statystyka publiczna w Łodzi

*Teraz jesteśmy świadomi
– dzięki powstaniu idei statystycznych –
ze zbyt bliskiej zgodności z danymi
może wynikać nieprawidłowość teorii*

C. Radhakrishna Rao

1.1. Uwagi wstępne

13

Statystyka ma długą prehistorię, ale krótką historię. Jej prehistorię można wywodzić od początków ludzkości, ale w ostatnim okresie okazała się ona przedmiotem o wielkim znaczeniu ekonomicznym, społecznym i politycznym.

Kilkanaście dziesięcioleci temu słowo „statystyka” nie było ani często używane, ani dobrze znane.

1. Wcześniejszy zapis statystyczny to być może nowe karby lub znaki na drzewach narysowane przez człowieka pierwotnego, aby prowadzić rachubę swojego dobytku, wcześniejsze niż opanowana sztuka liczenia.

2. Jeden z cesarzy dawnych Chin Liu Pang uznał statystykę za tak ważną, że powierzył ją pieczy swego pierwszego ministra.

3. Istnieją świadectwa, że już 2000 lat p.n.e. w czasie dynastii Sia – przeprowadzono w Chinach spis ludności. Za dynastii Zhou (Czou) (1122–256 p.n.e.) ustanowiono oficjalne stanowisko odpowiedzialnego za prace statystyczne zwane „szih-su” – księgowy.

4. Czwarta księga Starego Testamentu – Księga Liczb – zawiera informacje o spisie ludności przeprowadzonym około 1500 r. p.n.e. i instruktaż dla Mojżesza dotyczący spisu izraelskich wojowników.

5. Samo słowo „census” wywodzi się od łacińskiego słowa „censere”, co oznacza „szacować”. Rzymski spis ludności został ustanowiony przez

szóstego króla Rzymu Serwiusza Tuliusza (578–543 p.n.e.). Ostatni regularny spis przeprowadzono w Cesarstwie Rzymskim w 74 r. n.e.

6. W Indiach system rejestrów administracyjnych lub urzędowych rozwinął się przed 300 r. p.n.e.

7. W nowoczesnych czasach za muzułmańskich władców Indii statystyka urzędowa zajmowała bardzo ważne miejsce. W latach 1596–1597 pod rządami cesarza Akbara zostało wykonane przez jego ministra Abula Fazla obszerne sprawozdanie administracyjno-statystyczne.

8. Regularne spisy ludności zaczęły się dopiero w XVIII w. W Szwecji przeprowadzono spis w 1749 roku, następnie dokonywano go co pięć lat.

9. Spis dymów i ludności I Rzeczypospolitej Obojga Narodów 22 czerwca 1789 roku „Z całą pewnością zasługuje na uwagę, nie tylko z racji swojego pierwszeństwa, ale również... orientuje dobrze w ówczesnej strukturze własności oraz w rozwarstwieniu mieszkańców wsi i miast...” (por. Kukło, 2017).

10. W Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej w 1790 roku – pierwszy poważnie zorganizowany spis ludności (wg Edwarda Grabowskiego – Podręcznik Statystyki, Nakład Gebethnera i Wolfa, Warszawa, Lublin, Łódź 1917).

11. Termin „statystyka” pochodzi od łacińskiego słowa „status”, co oznacza „państwo”. Został on wprowadzony przez niemieckiego uczonego Gottfrieda Achenwalla około połowy XVIII wieku, aby oznaczać „gromadzenie, przetwarzanie i wykorzystywanie danych przez państwo”.

12. W książce pt. *Elementy uniwersalnej erudycji* wydanej w roku 1770 J. von Bielfeld określa statystykę jako naukę, która poucza nas, jakie są porządki polityczne we wszystkich współczesnych państwach na świecie.

13. *Encyklopedia Britannica* (1797) wzmiankuje statystykę jako „słowo wprowadzone ostatnio, aby wyrazić obraz lub zwięzły opis jakiegoś królestwa, hrabstwa lub gminy”.

14. W Wielkiej Brytanii sir John Sinclair użył słowa „statystyka” w serii swoich książek w latach 1791–1799.

15. Dla arytmetyków politycznych XVIII wieku statystyka była nauką o umiejętności kierowania państwem – jej funkcją było stanowić *oczy i uszy rządu*.

16. W 1826 roku C.A.V. Malchus rozszerza zakres statystyki jako „najpełniejszej w najlepiej uzasadnionej wiedzy o warunkach w rozwoju danego państwa i o życiu w nim”.

17. W 1800 roku powstał Centralny Urząd Statystyczny we Francji jako pierwszy tego rodzaju urząd na świecie.

18. W państwie pruskim w 1805 roku utworzono w Berlinie Królewsko-Pruskie Biuro Statystyczne zasięgiem obejmujące obszar ziem polskich po rozbiorach (Wrocław 1873 r., Poznań 1905 r.).

19. W 1810 roku w okresie istnienia Księstwa Warszawskiego (1807–1815) powołano Biuro Statystyczne podległe Ministerstwu Spraw Wewnętrznych. Była to pierwsza centralna państwowa instytucja statystyczna na ziemiach polskich i jedna z pierwszych w Europie.

20. W 1834 roku powstało jako pierwsze Królewskie Towarzystwo Statystyczne (Royal Statistic Society) w Londynie. Statystyka została uznana za naukę, gdy włączono ją w postaci sekcji do Brytyjskiego Stowarzyszenia Postępu Nauki.

21. W 1839 roku powstało w Bostonie Amerykańskie Towarzystwo Statystyczne.

22. W 1854 roku został zorganizowany I Międzynarodowy Kongres Statystyczny w Brukseli.

23. W Warszawie w 1864 roku powstała Sekcja Statystyczna jako jednostka organizacyjna Magistratu.

24. W 1872 roku powstało we Lwowie Miejskie Biuro Statystyczne.

25. We Lwowie dla Galicji w 1873 roku zostało utworzone Krajowe Biuro Statystyczne funkcjonujące aż do 1918 roku.

26. W latach 1853–1876 zorganizowano dziewięć międzynarodowych kongresów statystyki, na którym wymieniono doświadczenia i ustalono wspólnie normy gromadzenia danych, które okazały się bardzo pożyteczne.

27. Na obchodach złotego jubileuszu Królewskiego Towarzystwa Statystycznego w Londynie wysunięto propozycję utworzenia Międzynarodowego Instytutu Statystycznego (International Statistical Institute).

28. Międzynarodowy Instytut Statystyczny został powołany 24 czerwca 1885 roku.

29. W 1912 roku powstało Polskie Towarzystwo Statystyczne w Krakowie.

30. W 1913 roku w Hadze utworzono stałe biuro Międzynarodowego Instytutu Statystycznego w celu doglądania publikacji.

31. W 1917 roku utworzone zostało Towarzystwo Ekonomistów i Statystyków Polskich w Warszawie.

32. Wydział Statystyczny przy Zarządzie Miejskim w Łodzi 1 stycznia 1918 roku rozpoczął działalność.

33. Na mocy Reskryptu Rady Regencyjnej 13 lipca 1918 roku został powołany Główny Urząd Statystyczny (GUS).

Statystyka ma dwa oblicza: teoretyczne i praktyczne. Odpowiednio do tego historia statystyki zajmuje się z jednej strony dziejami myśli statystycznej, z drugiej zaś tworzeniem zrzeszeń oraz instytucji statystycznych i rozwojem ich działalności opartej na metodologii statystycznej.

Jak wcześniej wspomniano, Sejm Czteroletni podjął uchwałę 22 czerwca o przeprowadzeniu w 1789 roku pierwszego ogólnokrajowego spisu ludności połączonego ze spisem dymów. Należy zaznaczyć, że choć spis ludności

i dymów z 1789 roku był pierwszym spisem państwowym, to jeszcze wcześniej, bo już od XVI wieku pojawiły się na ziemiach polskich różnego rodzaju rejestry, inwentarze i spisy (np. spisy ludności diecezji krakowskiej z lat 1747–1749 i płockiej z 1773, 1776 i 1778 roku) sporządzone dla celów podatkowych, gospodarczych, wojskowych i kościelnych. Zawarte w nich dane liczbowe są dziś cennymi źródłami statystycznymi służącymi do różnych szacunków i analiz.

Ogólne wyniki pierwszego spisu były przez Moszyńskiego prezentowane w Sejmie 19 kwietnia 1790 roku. Porównano wówczas dokonany wymiar dobrowolnego podatku na wojsko z „osiadłością” w poszczególnych województwach i prowincjach.

Statystyczna metoda wymiaru podatku na wojsko polegała na ustaleniu z akt ziemskich wartości dóbr w próbie, na którą składała się całość majątków w ostatnich 11 latach będących przedmiotem transakcji kupna-sprzedazy. Przy pomocy „dywizora” w postaci znanej liczby dymów wartości dóbr z próbki przenoszono na pozostałe majątki w powiecie. Projekt ten sprowadzał się do zastosowania metody statystycznej do dziś unikalnej w świecie.

16 Na tej samej sesji Moszyński zaprezentował posłom i senatorom opracowane przez siebie tablice statystyczne obrazujące stan Rzeczypospolitej, które dowodziły uprzywilejowania podatkowego Wielkopolski i pokrzywdzenia Wielkiego Księstwa Litewskiego, z odwołaniem się do miar statystycznych, takich jak średnia liczba dymów (domów), ludności i wysokości płaconych podatków na milę kwadratową powierzchni dla każdego województwa. Warto podkreślić, że w swoim szacunku liczby ludności przyjął jako mnożnik 6 osób na dym, określając zaludnienie całego kraju na prawie 7,4 mln mieszkańców. Z nazwiskiem Moszyńskiego możemy również wiązać wprowadzenie corocznej ewidencji ruchu naturalnego ludności. W protokołach Sejmu Czteroletniego zachował się bowiem własnoręcznie przez niego napisany projekt odnoszący się do tychże zagadnień, wskazujący na rozległość horyzontów myślowych i badawczych jego autora.

Wziął także czynny udział w pracach Deputacji Korekcyjnej, próbującej w 1792 roku wobec zaniżonych wpływów z „ofiary dziesiątego grosza” zbadać, które powiaty i województwa zaniżały zeznania podatkowe, przyjmując za podstawę, choć w zmienionym kształcie (transakcje z lat 1784–1789), wcześniej proponowaną przez Moszyńskiego metodę statystyczną.

W 1811 roku została utworzona pierwsza KATEDRA STATYSTYKI w Szkole Prawa i Administracji w Warszawie. Jej kierownikiem został **Wawrzyniec Surowiecki** – profesor Szkoły Prawa i Administracji w Warszawie w latach (1811–1812). Z prac poświęconych statystyce na uwagę zasługują prowadzone przez niego wykłady, które zachowane zostały do dziś jako

„Statystyka Księstwa Warszawskiego – Rękopis własnoręczny Wawrzyńca Surowieckiego”. Prowadził je Surowiecki w Szkole Prawa i Administracji w roku akademickim 1811/1812. Zaszczyczony obowiązkiem wygłoszenia wykładu inauguracyjnego w dniu otwarcia Szkoły (1 października 1811 roku) Wawrzyniec Surowiecki precyzuje swój pogląd na przedmiot i zadania statystyczne w sposób następujący:

Ponieważ głównym jej przedmiotem jest wysledzić źródło zamożności, ukazywać stan ich użytku, wymiarkować stosunki płodów naturalnych, rozważać ich względ do potrzeb środków, przemysłu i liczby mieszkańców, przeto za jej tylko pomocą można dochodzić pewnej miary sił fizycznych i moralnych narodów, przy jej świetle łatwiej jest dostrzec te wady, które dla dobra powszechnego uprzątnąć należy. Na pewnych datach statystyki gruntuje się cała teoria rządowa, w niej prawodawca czerpie potrzebne wiadomości, przez nie urzędnik obeznaje się z tym polem, które obrabiać poruczono, ona w każdym mieszkańcu wzniewa zaufanie, budzi przemysł i utwierdza patriotyzm (Archiwum Akt Dawnych, Warszawa, t. XXIV, 1/32).

Pogląd Surowieckiego w tej kwestii wyływały z jego przekonań o tym, że jawność danych statystycznych ułatwia ekspansję gospodarczą w dziedzinie poszukiwania zbytu i źródeł zysku. Surowiecki przypisywał statystyce bardzo szeroki zakres, widząc w niej fundamentalny przedmiot programu, na którym powinna się opierać wszelka teoria prawnicza i działalność normodawcza, a także organizacja gospodarki.

1.2. Początki statystyki łódzkiej

Początki statystyki akademickiej związane były (i są) z uczelniami wyższymi.

Sprawa otwarcia w Łodzi Wyższej Uczelni – Instytutu Politechnicznego wyłynęła po raz pierwszy już w 1864 roku. Jednakże pomimo aktywnych działań władz miejskich, którym udało się uzyskać pożyczkę wysokości 75 000 rubli oraz poparcie 301 znaczących obywateli miasta, projekt ten został odrzucony przez władze carskie, a wcześniej nie uzyskał poparcia przemysłowców rosyjskich i niemieckich. W 1867 roku na bazie tego projektu powstał Instytut Techniczny w Petersburgu.

Próby przeniesienia Instytutu Politechnicznego z Puław do Łodzi w 1864 roku nie powiodły się. W zamian utworzono 6-klasową Łódzką Wyższą Szkołę Rzemieślniczą. Jej absolwenci pracowali w przemyśle bądź wybierali studia zagraniczne najczęściej o charakterze politechnicznym.

Na przełomie XIX/XX w. powstało w Łodzi kilka szkół zawodowych i stowarzyszeń oświatowo-kulturalnych, które głównie popularyzowały

w Łodzi przed I wojną światową wiedzę naukową. Przy Towarzystwie Krzewienia Oświaty, założonym przez doktora medycyny Mieczysława Kaufmana, funkcjonował w latach 1905–1918 Uniwersytet Powszechny. W ramach tego Uniwersytetu organizowano odczyty z udziałem czołowych ekonomistów, historyków gospodarczych i statystyków, m.in. Mieczysława Hertza, Stanisława Koszutkiego i Ludwika Krzywickiego. Przy Polskiej Macierzy Szkolnej, działającej na terenie Królestwa Polskiego od 1905 roku, dzięki Henrykowi Sienkiewiczowi i prof. Ignacemu Chrzanowskiemu, powołano Uniwersytet Ludowy. W Łodzi działał on od 1907 roku, organizując między innymi wykłady z dziejów cywilizacji, geografii i ekonomii, a jego działalność przejęło i kontynuowało do 1914 roku Towarzystwo Oświatowe „Wiedza”.

Pierwsze obszerne informacje statystyczne o Łodzi przedstawił Oskar Flatt w opracowaniu pt. *Opis miasta Łodzi pod względem historycznym i statystycznym* (1853).

Flatt, w części historycznej opisu, przytacza **wyniki lustracji przeprowadzonej w Łodzi w 1793 roku**. Mieszkało w niej wtedy 190 osób (w tym 89 mężczyzn), dymów było 44, niezamieszkanych domów – 11, stodół – 44. Ponadto 8 studni, jeden młyn wodny, dwa szynki. Ruch handlowy i przemysłowy prawie żaden, w mieście zamieszkiwało dwu grabarzy, jeden ślusarz, jeden krawiec, jeden szewc, dwu stelmachów i jeden stolarz. Podstawą utrzymania było rolnictwo i hodowla zwierząt. W lustracji wykazano: 18 koni, 97 wołów, 58 krów i 63 sztuki trzody chlewnej. Mieszkańcy nawet z lasów nie potrafili osiągnąć przyzwoitych korzyści, a różnych podatków i czynszów płacili 1638 złp.

Łódź, która była własnością biskupów kujawskich, przeszła w 1806 roku na własność rządu pruskiego. Ale rozwój jej nadal był powolny, po 15 latach *mało jeszcze wyrzała nad poziom nędznych miasteczek Wielkopolski*. Dopiero w latach 20. XIX wieku nastąpił szybki wzrost miasta. W początkach 1821 roku, od którego zaliczano Łódź do miasta fabrycznego, przystąpiono do pierwszej regulacji miasta. Czynnością podstawową było urządzenie osady fabrycznej. Dwa lata później upoważniono Prezesa Komisji Województwa Mazowieckiego do zajmowania gruntów prywatnych i rządowych pod zakładanie i rozszerzanie osad fabrycznych. W rezultacie w 1840 roku w skład miasta wchodziły osady: sukiennicza, tkacka, prządnicza, osada Szlązaki, Nowa Dzielnica oraz Stare Miasto. Łódź zajmowała wówczas 147 włók (1 włók to 30 morgów, ok. 16 ha) i 18 mórg powierzchni. Wzrost liczby ludności i domów w okresie 1793–1851 przedstawiamy w tablicy 1.1. Łącznie z ludnością niestałą liczba mieszkańców Łodzi doszła do 20 tys.